

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

เอกสารนอกจากมีคุณค่าสำหรับหน่วยงานผู้ผลิตเพื่อใช้เป็นหลักฐานทางการบริหารทางกฎหมาย ทางการคลังแล้ว ยังมีคุณค่าสำหรับนักวิจัยเพื่อใช้เป็นหลักฐานในการวิจัยอีกด้วย (ชลธิชา สุทธิจันทร์กุล, 2524) และเนื่องจากเอกสารเป็นเสมือนหนึ่งบันทึกความทรงจำของหน่วยงาน ดังนั้นเอกสารที่ส่วนราชการผลิตขึ้นหรือได้รับมาเนื่องจากการปฏิบัติงาน จึงควรได้รับการจัดเก็บโดยมีเป้าหมายเพื่อให้การค้นหาเป็นไปอย่างถูกต้อง รวดเร็ว ครบถ้วน สะดวก ประหยัด มีระเบียบ สวยงาม สภาพเอกสารดี และเป็นมาตรฐานเดียวกัน (นภดล ลีมสุรัตน์, 2527)

แต่ในการบริหารงานเอกสารราชการของส่วนราชการต่าง ๆ ของไทย ยังประสบปัญหาค้างปรากฎานผลการพิจารณาเรื่องการบริหารงานเอกสารของคณะกรรมการปฏิรูประบบราชการและระเบียบบริหารราชการแผ่นดินซึ่งเสนอต่อคณะรัฐมนตรีว่า

...ในปัจจุบันงานเกี่ยวกับการจัดเก็บเอกสาร การควบคุมปริมาณการผลิตเอกสาร และการสำรวจประเมินคุณค่าเอกสาร ตลอดจนการทำลายเอกสารของส่วนราชการต่าง ๆ นั้น ยังมีข้อบกพร่องอยู่มาก ซึ่งเป็นเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้การบริหารราชการเป็นไปอย่างไม่ประหยัด และไม่สัมฤทธิ์ผลเท่าที่ควร จึงจำเป็นต้องพิจารณาปรับปรุง แก้ไขให้ส่วนราชการต่าง ๆ ได้มีระบบการบริหารงานเอกสารที่มีประสิทธิภาพกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน (ทวีวรรณ วงศ์ไกรวรรณ, 2528)

กระทรวงการต่างประเทศเป็นส่วนราชการที่เก่าแก่ที่สุดแห่งหนึ่ง ก่อตั้งมากกว่า 114 ปี มีหน้าที่และความรับผิดชอบในการดำเนินนโยบายของรัฐบาลในด้านกิจการระหว่างประเทศ ส่งเสริมสัมพันธไมตรี และสร้างความเข้าใจอันดีกับประเทศต่าง ๆ เจริญและทสนธิสัญญา ความตกลงกับมิตรประเทศ ดูแลรักษาและเสริมสร้างผลประโยชน์ของชาติ ทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และความมั่นคง ตลอดจนให้ความคุ้มครองแก่คนไทยและทรัพย์สินของคนไทย ในต่างประเทศ (กระทรวงการต่างประเทศ, 2533) ดังนั้น เอกสารราชการของ กระทรวงการต่างประเทศจึงมีคุณค่าและความสำคัญอย่างยิ่ง ทั้งเพื่อใช้ประกอบการตัดสินใจของ ฝ่ายบริหารในปัจจุบันและใช้เพื่อการอ้างอิงและวิจัยในอนาคต โดยคำนึงถึงความสำคัญดังกล่าว เมื่อสมเด็จพระยาเทววงศ์วโรปการ ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ (พ.ศ. 2428-2466) จึงได้ทรงวางระเบียบงานในกระทรวง ตลอดจนวิธีร่าง เขียน และ เก็บจดหมายในราชการ ทรงตั้งหน่วยงานรับผิดชอบการเก็บเอกสาร เรียกว่า "กองเก็บ" มีฐานะเทียบเท่ากรมในปัจจุบัน (กระทรวงการต่างประเทศ, 2518 ข) แม้ต่อมาภายหลังจะมีการปรับปรุงส่วนราชการในกระทรวงการต่างประเทศอีกหลายครั้ง และฐานะของกองเก็บ จะเปลี่ยนแปลง แต่ก็ยังคงหน่วยงานที่รับผิดชอบการเก็บเอกสารของกระทรวงไว้ตลอดมา คือในปี พ.ศ. 2471 กองเก็บมีฐานะเทียบเท่ากองสังกัดกรมประกาศิต พ.ศ. 2476 มีฐานะ เป็น แผนกเก็บในกองกลาง และยกฐานะขึ้นเป็นกองอีกครั้งในปี พ.ศ. 2486 เรียกชื่อ "กองบรรณสาร" ต่อมาเมื่อกระทรวงการต่างประเทศปรับปรุงการแบ่งส่วนราชการภายในใหม่อีก ใน พ.ศ. 2514 ได้จัดให้ "กองบรรณสารและห้องสมุด" เป็นหน่วยงานระดับกอง สังกัดสำนักงานปลัดกระทรวง ทาหน้าที่เก็บรักษาและให้บริการเอกสารและหนังสือต่าง ๆ ทั้งหมดที่กรม กอง ภายในกระทรวง การต่างประเทศส่งมาให้เก็บ

กองบรรณสารและห้องสมุด จึงเป็นศูนย์เก็บเอกสารราชการของกระทรวงการต่างประเทศ และมีหน้าที่ตรวจสอบเอกสารราชการที่มีอายุเกินกว่า 25 ปี เพื่อส่งมอบแก่หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร ตลอดจนดำเนินการทำลายเอกสารราชการที่ไม่มีคุณค่าตามระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยงานสารบรรณ พ.ศ. 2526 อย่างไรก็ตาม แม้ว่ากระทรวงการต่างประเทศจะได้ออก "ระเบียบคุ้มครองหนังสือราชการกระทรวงการต่างประเทศ พ.ศ. 2527" (กระทรวงการ ต่างประเทศ, 2527 ข) ซึ่งมีสาระว่า "ให้ส่วนราชการต่าง ๆ ในกระทรวงฯ ตรวจสอบหนังสือ ราชการที่มีอยู่ในครอบครองของตนทุกปี และส่งมอบหนังสือราชการที่เสร็จสิ้นการปฏิบัติแล้วให้แก่

กองบรรณาธิการและห้องสมุด ส่วนหนังสือราชการที่ไม่มีคุณค่าในด้านบริหาร คลัง กฎหมาย ประวัติศาสตร์ ก็ให้ดำเนินการเพื่อทำลายต่อไป" แต่ในทางปฏิบัติยังมีเอกสารอีกส่วนหนึ่งที่หน่วยงานไม่ได้ส่งมอบมาเก็บรักษาไว้ที่กองบรรณาธิการและห้องสมุด หากแต่ยังคงเก็บไว้ในหน่วยงานของตน ทั้งนี้ อาจเนื่องจากเป็นเอกสารที่ยังต้องอ้างอิงอยู่เสมอ หรือแม้ไม่ใช่เอกสารที่ต้องอ้างอิงแล้ว แต่เจ้าของเอกสารเห็นว่าควรเก็บไว้ใกล้ตัวจะสะดวกกว่าในการค้นหาเมื่อต้องการอีกประการหนึ่งยังพอจัดหาพื้นที่ในสำนักงานเพื่อเก็บเอกสารได้ อย่างไรก็ตาม เมื่อหน่วยงานดังกล่าวมีเอกสารในครอบครองมากเกินไปกว่าความจำเป็น ก็ก่อให้เกิดปัญหาในการค้นหาเอกสาร คือเสียเวลาในการค้นหาเอกสารหรือบางครั้งค้นหาเอกสารไม่พบ ดังปรากฏตามคำบรรยายของ สารจันท์ ชวนะวิรัช* (2513) ในการอบรมข้าราชการแรกเข้ากระทรวงการต่างประเทศ ว่า

...กองต่าง ๆ เป็นผู้เก็บรักษาแฟ้มที่อยู่ในความรับผิดชอบของตนเอง แทบทุกกอง ไม่มีระบบการเก็บ ไม่มีการรวมกลุ่ม แบ่งหมวดหมู่ เมื่อปฏิบัติเสร็จก็เก็บเรื่องเข้าแฟ้มที่มีชื่อเรื่องตั้งไว้ หรือตั้งแฟ้มใหม่ แล้ววางแฟ้มไว้บนโต๊ะทำงาน โต๊ะข้างตัว หรือในตู้เหล็ก เมื่อต้องการเรื่องใดก็อาศัยความจำ ดังนั้นเมื่อเจ้าหน้าที่เจ้าของเรื่องไม่อยู่หรือโยกย้ายสลับเปลี่ยนหน้าที่ จึงทำให้เกิดปัญหาค้นหาแฟ้มเอกสารที่ต้องการไม่พบหรือผู้ที่มารับหน้าที่แทนต้องศึกษาระบบหรือวิธีการจัดเก็บเอกสารที่เจ้าหน้าที่คนก่อนจัดทำไว้ เป็นการสิ้นเปลืองเวลา โดยเฉพาะงานกระทรวงการต่างประเทศ เป็นงานที่ต้องอาศัยการอ้างอิงอยู่เป็นจำนวนมาก ไม่ว่าจะเป็นงานด้านสนธิสัญญา ด้านพิธีการทูต หรือการเมืองระหว่างประเทศ เป็นต้น หากได้มีการแก้ไขให้แต่ละกองจัดทำระบบการเก็บเอกสารขึ้น แม้มีการโยกย้ายสลับเปลี่ยนหน้าที่กัน ผู้มารับหน้าที่แทนก็สามารถเข้าในระบบการเก็บเอกสารได้โดยรวดเร็ว...

ในปัจจุบัน ความรับผิดชอบในการเก็บเอกสารราชการของหน่วยงานต่าง ๆ ก็ยังกระจายไปยังบุคคลต่าง ๆ ที่มีหน้าที่เกี่ยวกับเรื่องเฉพาะด้าน การจัดทำบัญชีเอกสาร ระบบการจัดเก็บและการค้นหาจึงยังขาดความเป็นเอกภาพ ยิ่งกว่านั้นเมื่อหน่วยงานส่งมอบเอกสาร

---

*ข้าราชการกระทรวงการต่างประเทศขณะนั้นดำรงตำแหน่ง เลขานุการรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ปัจจุบันดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมการเมือง

ราชการให้กองบรรณสารและห้องสมุด เอกสารแต่ละชุดที่ส่งมาเก็บยังขาดความต่อเนื่องของเนื้อหา ขาดความสมบูรณ์ครบถ้วน ทำให้เป็นปัญหาสำหรับกองบรรณสารและห้องสมุดในการจัดระเบียบเอกสาร ดังนั้น กองบรรณสารและห้องสมุดจึงจำเป็นต้องนำเอกสารราชการที่ได้รับมาจัดเก็บเข้าระบบของกองบรรณสารและห้องสมุด (โดยใช้คู่มือ Records Classification Handbook 1963 ของกระทรวงการต่างประเทศประเทศสหรัฐอเมริกาเป็นหลักในการจัดหมู่และใช้บัตรรายการเป็นคู่มือช่วยค้นเอกสารแต่ละเรื่อง การทำบัตรรายการและจัดหมู่เอกสารที่ละแฟ้มมาใหม่) อีกครั้งหนึ่งซึ่งต้องสูญเสียทั้งเวลาและกำลังคนมาก นอกจากนี้หน่วยงานที่ไม่ส่งมอบเอกสารราชการให้แก่กองบรรณสารและห้องสมุด ก็ทำให้เกิดปัญหาด้านที่ทำให้กองบรรณสารและห้องสมุดไม่สามารถควบคุมเอกสารราชการที่มีอยู่ในกระทรวงการต่างประเทศได้อย่างครบถ้วน และเมื่อเวลาผ่านไปหลายปี เอกสารราชการต่าง ๆ เมื่อมาใช้อ้างอิงแล้ว ทั้งที่มีคุณค่าและไม่มีคุณค่าที่อยู่ปะปนกันก็จะไม่ได้รับการดูแล ถูกปล่อยปละละเลยไว้ตามสถานที่ต่าง ๆ ทำให้การรณรงค์และสูญหายได้โดยง่าย ตลอดจนต้องเป็นภาระเก็บเอกสารราชการที่ควรทำลายอีกด้วย

อนึ่ง ประกอบกับกระทรวงการต่างประเทศ มีนโยบายในระบบ ไมโครฟิล์มและคอมพิวเตอร์มาใช้ในการดำเนินงานเอกสาร จึงจำเป็นต้องมีการสำรวจเอกสารราชการในเรื่องอายุ ปริมาณ วิธีการจัดเก็บ การใช้ และการทำลายเอกสารราชการของแต่ละหน่วยงาน เพื่อเป็นแนวทางในการวางแผนการนำไมโครฟิล์ม และคอมพิวเตอร์มาใช้ในการบริหารงานเอกสารราชการ ของกระทรวงการต่างประเทศต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- เพื่อศึกษาการบริหารงานเอกสารราชการของกระทรวงการต่างประเทศในด้าน
1. ประเภท ปริมาณ อายุ อัตราการเพิ่ม ระบบการจัดเก็บ และครุภัณฑ์จัดเก็บเอกสารราชการ
  2. แนวทางปฏิบัติของหน่วยงานที่มีต่อเอกสารราชการในด้านการกำหนดอายุการเก็บเอกสารราชการประเภทต่าง ๆ และการกำจัดเอกสารราชการออกจากหน่วยงาน

แนว เหตุผล

หน่วยงานส่วนใหญ่ภายในกระทรวงการต่างประเทศเก็บเอกสารราชการไว้ในหน่วยงานของตน สาเหตุสำคัญเพราะยังต้องใช้ในการปฏิบัติงานและใช้อ้างอิง แต่ปริมาณเอกสารราชการที่เพิ่มขึ้นในแต่ละหน่วยงานส่งผลให้สถานที่เก็บเอกสารคับแคบลง ในด้านระบบการจัดเก็บเอกสาร เอกสารของหน่วยงานส่วนใหญ่จัดเก็บโดยแยกประเภทตามเรื่อง แต่การกำหนดชื่อเรื่องประจำแฟ้มมีวิธีการแตกต่างกันไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะการปฏิบัติงานของหน่วยงานนั้น ๆ นอกจากนี้อัตราการเพิ่มของเอกสารราชการ และความจำกัดด้านสถานที่เก็บเอกสาร เป็นปัจจัยที่หน่วยงานคำนึงถึงในการกำจัดเอกสารออกจากหน่วยงานของตน

ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยนี้มุ่งศึกษาและสำรวจการบริหารงานเอกสารราชการของกระทรวงการต่างประเทศเฉพาะที่เก็บตามหน่วยงานต่าง ๆ ภายในประเทศ จำนวน 49 แห่ง ได้แก่ กองและฝ่ายในสังกัด สำนักงานเลขาธิการรัฐมนตรี สำนักงานปลัดกระทรวง กรมการเมือง กรมพิธีการทูต กรมเศรษฐกิจ กรมสนธิสัญญาและกฎหมาย กรมสารนิเทศ กรมองค์การระหว่างประเทศ และกรมอาเซียน

วิธีดำเนินการวิจัย

1. ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงานเอกสาร และการบริหารงานเอกสารราชการของหน่วยงานภายในกระทรวงการต่างประเทศ
2. สร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย 2 ประเภทคือ
  1. แบบสัมภาษณ์เพื่อเก็บข้อมูลเกี่ยวกับนโยบายการเก็บเอกสารราชการ ผู้รับผิดชอบการจัดเก็บ วิธีการจัดเก็บ ระบบการเก็บ (แบ่งกลุ่มเอกสาร) การกำหนดอายุการเก็บและการกำจัดเอกสารออกจากหน่วยงาน

2. แบบสำรวจเอกสาร เพื่อเก็บข้อมูลเกี่ยวกับการดำเนินงานเอกสาร ด้านประเภท ปริมาณ อายุ อัตราการเพิ่ม อัตราการใช้ ระบบการจัดเรียงเอกสารภายใน กลุ่มเอกสาร ครุภัณฑ์ที่ใช้จัดเก็บ การกำหนดอายุการเก็บ และวิธีการกำจัดเอกสาร

3. การทดสอบความเที่ยงตรงของแบบสัมภาษณ์ และแบบสำรวจเอกสาร โดยนำแบบสัมภาษณ์และแบบสำรวจเอกสารไปทดสอบกับกลุ่มข้าราชการกระทรวงการต่างประเทศ ระดับหัวหน้าหน่วยงานที่อยู่ในเกณฑ์จะ ไปประจำการในต่างประเทศ หรือจะ เกษียณอายุราชการ จำนวน 12 คน และนำผลมาแก้ไขแบบสัมภาษณ์เพื่อใช้เก็บข้อมูลต่อไป

4. สัมภาษณ์หัวหน้าหน่วยงานระดับกองและฝ่ายที่ขึ้นตรงต่อกรมหรือสำนักงานใน กระทรวงการต่างประเทศ ได้แก่ ผู้อำนวยการกอง เลขานุการกรม และหัวหน้าฝ่าย จำนวน 49 คน และเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องที่หัวหน้าหน่วยงานแนะนำ

5. สำรวจเอกสารของหน่วยงานจำนวน 49 หน่วยงาน โดยแจกแบบสำรวจเอกสาร ให้หน่วยงานละ 30 ชุด

6. วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสำรวจและสัมภาษณ์ และนำเสนอข้อมูลโดยวิธีทางสถิติเชิงพรรณนา ได้แก่ การแจกแจงความถี่ หาค่าร้อยละ มัชฌิมเลขคณิต และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน

7. สรุปผล อภิปราย และรายงานการวิจัย

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทราบการบริหารงานเอกสารราชการที่อยู่ในความดูแลของหน่วยงานต่าง ๆ ในกระทรวงการต่างประเทศ ในด้านระบบการจัดเก็บเอกสาร ปริมาณ อายุ อัตราการเพิ่ม เอกสาร แนวปฏิบัติในการเก็บและกำจัดเอกสารราชการ ตลอดจนสภาพการเก็บและครุภัณฑ์ที่ใช้ในการเก็บเอกสารราชการ

2. เป็นข้อมูลเบื้องต้นที่จะเป็นประโยชน์ต่อหน่วยงานต่าง ๆ ในกระทรวงการต่างประเทศ เพื่อปรับปรุงการบริหารงานเอกสารราชการในกระทรวงการต่างประเทศ ด้านระบบการเก็บเอกสารราชการ สถานที่ อุปกรณ์การเก็บเอกสาร นโยบายการกำหนดอายุการเก็บและทำลายเอกสารราชการ

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

จากการสำรวจงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเอกสารทั้งในและต่างประเทศ ปรากฏว่ามีงานวิจัยเกี่ยวกับการบริหารงานเอกสารในด้านต่าง ๆ ดังนี้

งานวิจัยในต่างประเทศ มีผู้วิจัยเกี่ยวกับการจัดเก็บและเข้าถึงเอกสาร ดังนี้

Barbara A. Christensen (1982) รายงานผลการสำรวจระบบการจัดเก็บเอกสารและการกำหนดอายุการเก็บในบริษัทต่าง ๆ 67 แห่ง ซึ่งตั้งอยู่ในเมืองต่าง ๆ จำนวน 12 เมือง ของประเทศสหรัฐอเมริกา พบว่า บริษัทเหล่านี้เก็บเอกสารทั้งในลักษณะการเก็บที่ศูนย์กลาง การเก็บกระจายตามหน่วยงานต่าง ๆ ในบริษัท และการเก็บแบบผสม (กระจายการเก็บตามหน่วยงาน แต่มีศูนย์กลางควบคุมการเก็บเอกสาร) สำหรับระบบการจัดกลุ่มเอกสาร ปรากฏว่า มีบริษัทจำนวน 1 แห่ง ใช้ระบบการเก็บเอกสารแตกต่างกันถึง 9 ระบบ และอีก 4 แห่งใช้ระบบแตกต่างกันถึง 6 ระบบ บริษัทจำนวน 43 แห่ง (ร้อยละ 64.2) ใช้ระบบการจัดกลุ่มเอกสารตามเรื่อง (Subject system) และจำนวน 42 แห่ง (ร้อยละ 62.7) ใช้ระบบการเก็บตามลำดับอักษรและตัวเลข (Alpha-numeric system) ขณะที่ระบบการจัดกลุ่มเอกสารตามเสียง (Phonetic system) ระบบทศนิยม (Decimal system) ระบบเลขคู่เพิลิกซ์ (Duplex numeric system) มีผู้ใช้เพียงระบบละ 1 แห่ง สำหรับการกำหนดอายุการเก็บเอกสารมี 54 บริษัท หรือร้อยละ 80.6 กำหนดระยะเวลาการเก็บเอกสาร แต่ช่วงเวลาที่กำหนดแตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับประเภทและรูปแบบของเอกสารนั้น ๆ แม้เอกสารประเภทเดียวกัน การกำหนดอายุเอกสารก็ยังคงแตกต่างกัน เช่น เอกสารประเภทจดหมายโต้ตอบ ร้อยละ 41 กำหนดอายุการเก็บไว้ 1-5 ปี ในขณะที่ร้อยละ 5 กำหนดอายุการเก็บ 6-10 ปี และร้อยละ 5 กำหนดให้เก็บถาวรตลอดไป เอกสารประเภทรายงาน ผู้ตอบแบบสอบถามร้อยละ 64 กำหนดอายุการเก็บไว้จนกว่าจะมีฉบับใหม่มาทดแทน และร้อยละ 30 ให้เก็บไว้ถาวรตลอดไป ตามลำดับ ผู้วิจัยยังตั้งข้อสังเกตว่า เอกสารประเภทสำนวนคดีทางกฎหมาย เอกสารทะเบียนคนไข้ และเอกสารทางกฎหมายอื่น ๆ จะมีการกำหนดอายุการเก็บหลังปิดแฟ้มหรือสิ้นสุดการปฏิบัติแล้ว แตกต่างกันไป ตั้งแต่อายุการเก็บ 6 เดือน จนกระทั่งถึง 20 ปี

การวิจัยด้านการเข้าถึงเอกสารลับ "Margaret Hedstrom (1981) และ Alice Robbin (1982) ได้ศึกษาเรื่องการเข้าถึงเอกสารลับ และเห็นสอดคล้องกันว่า หน่วยงานผู้ผลิตเอกสารมักไม่เปิดให้นักวิจัยเข้าถึงสารนิเทศที่เป็นความลับ หน่วยงานผู้ผลิตจึงเป็นผู้มีบทบาทในการตัดสินใจเกี่ยวกับการเข้าถึงเอกสาร" (Bauman, 1986) และในปี ค.ศ. 1985 Roland Baumann (1986) ได้ศึกษาเรื่องกฎหมายและระเบียบเกี่ยวกับการอนุญาตให้เข้าถึงเอกสารลับในหอจดหมายเหตุของรัฐต่าง ๆ จำนวน 14 รัฐ ในประเทศสหรัฐอเมริกา การวิจัยนี้ใช้วิธีการสำรวจอย่างไม่เป็นทางการ โดยส่งจดหมายและโทรศัพท์สอบถามนักจดหมายเหตุและหัวหน้าหน่วยงานที่รับผิดชอบในการพิจารณาขออนุญาตเข้าถึงเอกสารลับของรัฐนั้น ๆ ผลการวิจัยสรุปได้ว่า รัฐทั้ง 14 แห่งมีกฎหมาย "สิทธิในการรับรู้ (The right-to-know)" และกฎหมาย "การเข้าถึงเอกสาร" (Access to records) แต่นโยบายในการอนุญาตให้เข้าถึงเอกสารลับของรัฐต่าง ๆ มีแตกต่างกัน ซึ่งแบ่งได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ กลุ่มที่หนึ่ง อนุญาตตามกำหนดเวลาของกฎหมาย กลุ่มที่สอง อนุญาตให้ค้นคว้าได้ แต่ต้องทำตามกติกาเงื่อนไขการใช้เอกสาร และการเผยแพร่งานวิจัย กลุ่มที่สาม กำหนดนโยบายจำกัดการเข้าถึงเอกสารสำหรับผู้มีบทบาทในการพิจารณาอนุญาตขอเข้าถึงเอกสารลับของรัฐ รัฐต่าง ๆ จำนวน 7 แห่ง หน่วยงานของรัฐเป็นผู้พิจารณา จำนวน 4 แห่ง หอจดหมายเหตุเป็นผู้พิจารณา และจำนวน 3 แห่ง หน่วยงานเจ้าของเอกสารร่วมกับคณะกรรมการพิเศษเป็นผู้พิจารณา ผู้วิจัยพบว่านักจดหมายเหตุของรัฐต่าง ๆ มีความกระตือรือร้นในการอนุญาตให้มีการเข้าถึงเอกสารมากขึ้น และเสนอว่ากฎหมายเอกสารราชการของรัฐจอร์เจีย (Georgia Records Act) อาจเป็นกฎหมายสำหรับรัฐอื่น ๆ ในการถือเป็นแบบอย่าง เพื่อให้การเข้าถึงเอกสารเป็นไปได้อย่างสะดวกและง่ายขึ้น กฎหมายฉบับนี้ได้กำหนดว่าเอกสารทุกฉบับจะต้องแจ้งกำหนดเวลาที่อนุญาตให้เข้าถึงเอกสารนั้นได้ไว้ในตารางกำหนดอายุการเก็บและการทำลายเอกสาร

ด้านเอกสารกระทรวงการต่างประเทศของประเทศสเปน Robert H. Whealey* (1975) ได้สำรวจเอกสารชุดความสัมพันธ์ระหว่างประเทศเยอรมนีกับสเปน ค.ศ. 1914-1931 ณ กระทรวงการต่างประเทศของประเทศสเปน ปรากฏว่า ได้พบปัญหาต่าง ๆ เกี่ยวกับระบบการจัดเอกสารชุดดังกล่าว กล่าวคือ เอกสารชุดนี้แยกมัดเป็นท่อน ๆ โดยมีขนาดและ

*อาจารย์ประจำคณะประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยโอไฮโอ ประเทศสหรัฐอเมริกา

จำนวนเอกสารแต่ละห้องแตกต่างกัน แต่โดยเฉลี่ยแต่ละห้องจะมีขนาด 7 นิ้ว x 10 นิ้ว x 2 ฟุต มีเอกสารประมาณ 40 แฟ้ม แต่บางห้องก็มีเอกสารเพียง 2 แฟ้ม ขณะที่เอกสารห้องใหญ่ ๆ มีเอกสารถึง 124 แฟ้ม ในแต่ละแฟ้มยังมีจำนวนเอกสารแตกต่างกันอีก คือ บางแฟ้มมีเอกสารเพียงแผ่นเดียว แต่บางแฟ้มมีเอกสารถึง 372 แผ่น นอกจากนี้เอกสารจากหน่วยงานต่าง ๆ ยังอยู่บนกันไม่สามารถแยกได้ว่าเป็นเอกสารจากหน่วยงานใด ทำให้ยากแก่การประเมินค่า และยังพบว่ามีความผิดพลาดในการจัดเรียงเอกสาร ได้แก่ เอกสารที่ไม่เกี่ยวข้องกันถูกจัดเก็บรวมไว้ด้วยกัน ไม่มีเอกสารตามปีที่ระบุไว้หน้าแฟ้ม สภาพเอกสารไม่ดี เอกสารบางส่วนไม่ได้มัดรวมท่อนไว้ ขนาดของกระดาษที่ใช้เป็นหนังสือโต้ตอบหรือโทรเลขมีหลายขนาด ซึ่งทำให้เอกสารเสียหายมาก แม้แต่ปกแฟ้มเอกสารก็เป็นกระดาษที่มีคุณภาพต่ำจึงขาดอายุง่าย การเขียนรหัสประจำแฟ้มบางส่วนสับสน ไม่มีหมายเลขเอกสารประจำแฟ้มกำกับไว้ แฟ้มบางส่วนแม้มีหมายเลขเอกสารกำกับแต่ก็มีหลายหมายเลข ทำให้การติดตามเอกสารเป็นไปได้ยากมาก นอกจากนี้นโยบายการปกปิดเอกสารทำให้เอกสารในชุดนี้ขาดความสมบูรณ์ ผู้วิจัยยังได้กล่าวถึงปัญหาในการค้นคว้าเอกสารชุดนี้ ซึ่งปรากฏว่าคู่มือช่วยค้น มีเพียงรายการบัตรอย่างหยาบ ๆ เพียงชุดเดียว แต่ครอบคลุมเอกสารชุดดังกล่าวรวมทั้งเอกสารใหม่ในทศวรรษ 1960 ซึ่งเป็นเอกสารปิดที่ยังไม่เปิดให้ค้นคว้า นักวิจัยต้องแจ้งความจำนง เรื่องที่ต้องการค้นหาให้ผู้บัญชาการกองประวัติศาสตร์ กระทรวงการต่างประเทศของประเทศสเปนเป็นผู้คัดเลือกบัตรและหีบเอกสารที่เห็นว่าตรงกับความต้องการของผู้วิจัย นับว่าแตกต่างกับกระทรวงการต่างประเทศของประเทศสหรัฐอเมริกาที่มีสมุดทะเบียนที่ให้การบัตรเอกสารตามลำดับเลขที่ วันเดือนปี และเรื่อง ทำให้สามารถเข้าถึงเอกสารเฉพาะเรื่องได้ ส่วนที่ British Public Records Office ก็แยกเอกสารการต่างประเทศในศตวรรษที่ 20 ต่างหาก และมีบรรณานุกรมหมายเลขเอกสารภายใต้หัวเรื่อง ให้ผู้วิจัยค้นหาเอกสารได้ด้วยตนเอง

งานวิจัยในประเทศไทย งานวิจัยเกี่ยวกับเอกสารราชการมีไม่มากนัก ผลการศึกษาปรากฏในประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

1. ด้านการผลิตและจัดเก็บเอกสาร

ขรรค์ชัย จันทรเรือง (2509-2510) ศึกษาเรื่อง "ระบบงานสารบรรณ กับกิจการความมั่นคงแห่งชาติ" จำกัดขอบเขตการศึกษาเฉพาะกิจกรรมในการดำเนินงานด้านเอกสาร โดยค้นคว้าจากหนังสือ เอกสาร และประสบการณ์การปฏิบัติงาน พบว่า เอกสารราชการมีความสำคัญต่อความมั่นคงของชาติ โดยเฉพาะเอกสารด้านการทหารและการต่างประเทศ ดังนั้น การเรียบเรียงหรือเขียนหนังสือจึงต้องชัดเจน ผู้วิจัยได้เสนอให้ปรับปรุงงานสารบรรณตามระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยงานสารบรรณ พ.ศ.2506 ให้ง่ายขึ้น โดยตัดรายการหรือกิจกรรมที่ไม่จำเป็นออกหรือแก้ไขวิธีการทำงานหรือวิธีผลิตผลงานให้ได้มากขึ้น โดยเสียแรงงานให้น้อยลง นอกจากนี้ยังเสนอให้ปรับปรุงการลงทะเบียนรับส่งหนังสือ และเครื่องมือช่วยค้นหาเอกสาร คือบัญชีเรื่องประจำแฟ้ม ทะเบียนหนังสือเก็บและบัตรตรวจค้น เพื่อให้การลงรายการเป็นไปได้อย่างสะดวก ตัดรายการที่ซ้ำซ้อนไม่มีประโยชน์ในการตรวจค้นออก และเพิ่มรายการที่ช่วยให้การค้นหารวดเร็วยิ่งขึ้น อันตรงกับข้อเสนอของ เศรษฐพร คูศรีพิทักษ์ (2510) ได้เน้นในงานวิจัยเรื่อง "สภาพและปัญหาการวิจัยจากเอกสารราชการ" ที่ศึกษาจากการส่งแบบสอบถาม สังกัดการค้นคว้าวิจัยตลอดจนสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ด้านเอกสารจากหน่วยงานด้านการบริหาร กฎหมาย และการวิจัย รวม 10 หน่วยงาน ผลการศึกษาพบว่า นักวิจัยต้องประสบปัญหาในการขอค้นคว้าเอกสารตามหน่วยงานต่าง ๆ เพราะขาดระบบการค้นหาและจัดเก็บเอกสาร ทำให้ไม่สามารถค้นหาเอกสารตามที่ต้องการได้ทันเวลาและ/หรือค้นหาไม่ได้เลย

ในด้านการรักษาความลับของทางราชการ ขรรค์ชัย จันทรเรือง เสนอว่า เอกสารความลับทางด้านการทหารและการต่างประเทศเป็นเรื่องละเอียดอ่อนและมีความสำคัญต่อความมั่นคงของชาติอย่างสูง ต้องระมัดระวังในการเก็บรักษา ส่วน เศรษฐพร คูศรีพิทักษ์ เสนอแนะให้หน่วยงานพิจารณาทบทวนชั้นความลับของเอกสารอยู่เสมอ ๆ เพื่อประโยชน์ในการค้นคว้าของนักวิจัยด้วย

2. ระบบการจัดกลุ่มเอกสาร

ผลการสำรวจของกองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร (2513) ตาม "โครงการสำรวจลักษณะของเอกสารราชการที่มีอยู่ในครอบครองของกระทรวง ทบวง กรม

และรัฐวิสาหกิจ พ.ศ.2513" โดยส่งแบบสอบถามไปยังหน่วยงานในระดับกองของ 13 กระทรวง 4 ทบวง และ 2 รัฐวิสาหกิจ รวมแบบสอบถามที่ส่งไป 952 ฉบับ ได้รับกลับคืน 575 ฉบับ คิดเป็นร้อยละ 60.4 พบว่า วิธีการจัดหมวดหมู่ของแต่ละหน่วยงาน แบ่งได้เป็น 3 พวกใหญ่ ๆ คือ พวกที่หนึ่ง จำนวน 9 แห่ง ใช้ระบบการจัดหมวดหมู่ของตนเอง พวกที่สอง จำนวน 4 แห่ง ใช้ระบบการเก็บเอกสารตามระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยงานสารบรรณ พ.ศ.2498 และ พ.ศ.2506 ส่วนพวกที่สาม มีจำนวน 4 แห่ง ใช้แบบผสม คือ ระบบการจัดหมวดหมู่ของตนเองสำหรับเอกสารรุ่นก่อนที่จะมีการประกาศใช้ระเบียบสารบรรณ ส่วนเอกสารรุ่นหลังจากการมีประกาศใช้ระเบียบสารบรรณจัดเก็บตามระเบียบสารบรรณนั้น นอกจากนี้ งานการจัดหมวดหมู่เอกสาร (เอกสารปกติจะเก็บรวมเรื่องแล้วเย็บติดกันเป็นปึกหรือเข้าแฟ้มอ่อน แล้วจัดเข้าหมวดหมู่อีกทีหนึ่ง) ปรากฏว่ามี 8 แห่ง ที่แยกเอกสารตามปี พ.ศ. โดยในแต่ละปีจัดแยกหมวดหมู่ต่าง ๆ อีกที และอีก 8 แห่งที่แยกเอกสารไปตามหมวดหมู่ โดยไม่คำนึงถึงปี พ.ศ. และมีเพียงแห่งเดียวที่แยกเอกสารไปตามหมวดหมู่ โดยในแต่ละหมวดหมู่จัดแยกตามปี พ.ศ. อีกที

3. การประเมินคุณค่าและทำลายเอกสาร

ทรงสรรค์ นิลกานheng (2517) วิจัยเรื่อง "การบริหารงานจดหมายเหตุในประเทศไทย" จากเอกสาร และสัมภาษณ์หัวหน้าหน่วยเก็บเอกสารราชการของกระทรวง ทบวงต่าง ๆ จำนวน 13 แห่ง พบว่าข้อบังคับเกี่ยวกับการเก็บรักษาและประเมินคุณค่าเอกสารราชการมิได้กำหนดไว้อย่างรัดกุมเพียงพอ โดยให้หน่วยงานเจ้าของเอกสารมีอำนาจแต่ผู้เดียวในการพิจารณาการกำจัด ทำลายและเก็บรักษาเอกสาร การบริหารงานเอกสารของแผนกเก็บกระทรวงต่าง ๆ จึงไม่ได้อยู่ในมาตรฐานเดียวกัน ส่วนใหญ่ไม่ได้กำหนดระเบียบปฏิบัติเกี่ยวกับการประเมินคุณค่า หรือการใช้เอกสารไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งสอดคล้องกับการสำรวจของกองจดหมายเหตุแห่งชาติ (2513) ที่พบว่า การทำลายเอกสารที่อายุเก่าแก่มากกว่า 10 ปีขึ้นไป และเป็นเอกสารที่ไม่สำคัญหรือเอกสารซ้ำซ้อนนั้น ส่วนใหญ่ไม่มีมาตรฐานหรือหลักการที่กำหนดไว้โดยเด่นชัด ถึงชนิดหรือเรื่องของเอกสารราชการที่สมควรเก็บรักษาไว้ตลอดไป

4. บุคลากร

จากการสัมภาษณ์ผู้บริหารงาน เจ้าหน้าที่ของแผนกเก็บใบกระทวง ทบวง และรัฐวิสาหกิจ ทรงสรรค์ นิลกามแหง (2517) ได้สรุปว่า บุคลากรที่ปฏิบัติงานด้านการบริหาร จัดเก็บเอกสารราชการตามกระทวง เหล่านั้น ยังขาดความรู้ทางวิชาการบริหารงาน เอกสารหรืองานจดหมายเหตุ ซึ่งสอดคล้องกับการสำรวจของกองจดหมายเหตุแห่งชาติ (2513) ซึ่งพบว่า ในหน่วยงานที่ทำหน้าที่เก็บรักษาเอกสารเหล่านี้ ไม่มีตำแหน่งนักวิชาการหรือพนักงานเอกสารประจำทำงานอยู่เลย ความสามารถในการทำงานของเจ้าหน้าที่เหล่านี้ เกิดจากประสบการณ์และความชำนาญงาน การศึกษาของเจ้าหน้าที่อยู่ระหว่าง ม.ศ.3 หรือ ม.6 ถึงปริญญาตรี เจ้าหน้าที่เอกสารเฉพาะในกองบรรณสารและห้องสมุด กระทรวงการต่างประเทศเท่านั้นที่มีตำแหน่ง เป็นหัวหน้ากอง นอกนั้นมีตำแหน่ง เป็นหัวหน้าแผนก มีผู้ร่วมงานในตำแหน่งประจำแผนก เสมียน และลูกจ้าง แต่ละหน่วยมีจำนวนเจ้าหน้าที่เอกสารระหว่าง 1-6 คน จึงไม่เพียงพอในการรับผิดชอบดูแลเอกสาร และจากการที่ส่วนราชการไม่เห็นความสำคัญของ เอกสารที่ตนมีอยู่ ทำให้สภาพการเก็บเอกสารส่วนใหญ่อยู่ในสภาพที่ไม่น่าพึงพอใจ

5. ด้านสถานที่เก็บเอกสาร

เศรษฐพร คูศรีพิทักษ์ (2510) พบว่า สถานที่เก็บเอกสารของหน่วยงานส่วน ใหญ่คับแคบ ไม่เพียงพอ ซึ่งสอดคล้องกับการสำรวจของกองจดหมายเหตุแห่งชาติ (2513) ที่พบว่า นอกจากสถานที่เก็บเอกสารคับแคบ สภาพการเก็บเอกสารตามหน่วยราชการไม่น่าพึงพอใจแล้ว เอกสารส่วนใหญ่ยังเก็บไว้บริเวณเดียวกันกับที่ทำงาน ไม่มีการควบคุมเรื่องอุณหภูมิ ความร้อน ความชื้น ตัวแมลงทำลายเนื้อกระดาษอีกด้วย อุปกรณ์การเก็บเป็นทั้งตู้แบบบาน กระจก ตู้ไม้ทึบ ตู้เหล็ก หรือชั้นสำหรับวางเอกสารเฉพาะ และปรากฏว่ามีเอกสารถูกกองไว้กับพื้น หลังตู้ โต๊ะ ซอกตู้ หรือเก็บไว้ในกล่องและลังไม้ก็มีบ้าง แต่เป็นส่วนน้อย

6. แหล่งเก็บเอกสารราชการ

ปรากฏว่า แหล่งเก็บเอกสารราชการของไทยมีหลายแหล่ง โดยเฉพาะ เอกสารเก่าในช่วงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมานั้น จากการสำรวจเอกสารตัวเขียนของนิโบล เหมินทคุณ (2520) เรื่อง "การบริหารงานและการดำเนินงานเทคนิค หนังสือตัวเขียนในหอสมุดแห่งชาติไทย" พบว่า หอสมุดแห่งชาติได้เก็บรวบรวมเอกสารราชการ

หรือที่เรียกว่าเอกสารจดหมายเหตุ ตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การจัดเรียงเอกสารแยกตามรัชสมัยและปีจุลศักราช เครื่องมือช่วยค้นคือ บัญชีเอกสาร ส่วนผลการสำรวจเอกสารราชการของกองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร (2513) และทรงสรรค์ นิลกานแหง (2517) พบว่า นอกจากเอกสารราชการปัจจุบันแล้ว ยังมีหน่วยราชการหลายแห่ง เก็บรักษาเอกสารราชการอายุเก่านั้นนับแต่ตั้งกระทรวง (รัชกาลที่ 5) ไว้เอง ปริมาณเอกสารราชการที่อยู่ในครอบครองของหน่วยราชการทั้งหมดรวมกันมีถึง 1,826,325 แฟ้มอ่อน และ 335,718 แฟ้มแข็ง ส่วนกองจดหมายเหตุแห่งชาติก็เป็นอีกแห่งที่เก็บรักษาเอกสารราชการที่ได้รับมอบจากส่วนราชการต่าง ๆ โดยมีเอกสารเก่าตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมา ทรงสรรค์ นิลกานแหง (2517) ยังได้เสนอแนะให้ปรับปรุงการบริหารงานของแผนกเก็บในรูปศูนย์เก็บเอกสาร โดยยกฐานะขึ้นเป็นกองเก็บเอกสาร ท้าหน้าที่รับผิดชอบการเก็บเอกสารที่เสร็จสิ้นการปฏิบัติงานของหน่วยงานและรัฐวิสาหกิจในกระทรวงนั้น ๆ เช่นเดียวกับกองบรรณสารและห้องสมุด กระทรวงการต่างประเทศ ที่ท้าหน้าที่เป็นศูนย์เก็บเอกสารทั้งหมดของกระทรวงการต่างประเศ หรือให้หอจดหมายเหตุแห่งชาติดำเนินการจัดตั้งศูนย์เก็บเอกสารขึ้นตามจังหวัดอันเป็นศูนย์กลางของภาคต่าง ๆ ทั่วประเทศ

7. การเก็บเอกสารของกระทรวงการต่างประเศของประเทศไทย

ทรงสรรค์ นิลกานแหง (2517) และกองจดหมายเหตุแห่งชาติ (2513) ได้สังเกตและสัมภาษณ์เกี่ยวกับการบริหารงานเอกสารของกองบรรณสารและห้องสมุด กระทรวงการต่างประเศ พบว่า ในบรรดาหน่วยเก็บเอกสารของทุกกระทรวง ทบวง กรม กองบรรณสารและห้องสมุดเป็นหน่วยงานเดียวที่มีฐานะเป็นกอง และรับมอบเอกสารราชการจากทุกกรมกองในสังกัดกระทรวงการต่างประเศ โดยกองเจ้าของเรื่อง เป็นผู้ประเมินคุณค่าเอกสารที่ส่งมาเก็บรักษา เมื่อเอกสารส่งมาที่กองบรรณสารและห้องสมุดแล้ว ทางกองจะรับเข้าเก็บรักษาไว้ทั้งหมด และนำเอกสารทั้งแฟ้ม (ไม่แยกจัดเรียงใหม่) มาพิจารณาลักษณะเนื้อหาเพื่อจัดหมวดหมู่ กลุ่มเรื่องตามระบบที่กหนดขึ้นเอง โดยไม่คำนึงว่าเป็นเอกสารจากหน่วยงานใด แล้วรวบรวมรายการเอกสารลงในบัญชีเอกสารประจำแฟ้มเพื่อใช้เป็นคู่มือในการค้นเอกสารต่อไป อุปกรณ์การเก็บรักษาเอกสารใช้แฟ้มแข็งและ เชือกผูกทางด้านเปิดของแฟ้มเรียงเก็บภายในตู้กระจกในห้องปรับอากาศ หากเป็นเอกสารลับ พระราชสาส์นตราตั้ง

ต้นฉบับสนธิสัญญา ข้อตกลงระหว่างประเทศ จะแยกเก็บในตู้พิเศษ ปริมาณเอกสารในกองบรรณสารและห้องสมุดมีประมาณ 50,000 แฟ้มแข็ง มีตั้งแต่เอกสารเก่าสุด พ.ศ. 2425 เป็นต้นมา ขณะที่ทำการวิจัยปรากฏว่า เริ่มประสบปัญหาไม่มีสถานที่เก็บเอกสารรวมภายในห้องเดียวกันได้หมด ส่วนการอนุญาตให้ค้นคว้าเอกสารนั้นหัวหน้ากองบรรณสารและห้องสมุดเป็นผู้พิจารณาความเหมาะสมเป็นราย ๆ ไป

คำอธิบายศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

1. เอกสารราชการ หมายถึง หนังสือราชการตามความหมายในระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยงานสารบรรณ พ.ศ. 2526 คือ เอกสารที่เป็นหลักฐานในราชการ ได้แก่
  - 1.1 หนังสือที่มีไปมาระหว่างส่วนราชการ
  - 1.2 หนังสือที่ส่วนราชการมีไปถึงหน่วยงานอื่นใด ซึ่งมีใช้ส่วนราชการหรือที่มีไปถึงบุคคลภายนอก
  - 1.3 หนังสือที่หน่วยงานอื่นใดซึ่งมิใช่ส่วนราชการ หรือที่บุคคลภายนอกมีมาถึงส่วนราชการ
  - 1.4 เอกสารที่ทางราชการจัดทำขึ้นเพื่อเป็นหลักฐานในราชการ
  - 1.5 เอกสารที่ทางราชการจัดทำขึ้นตามกฎหมายระเบียบ หรือข้อบังคับ

สำหรับการวิจัยนี้ เอกสารราชการจำกัดเฉพาะ เอกสารราชการที่มีได้พิมพ์เผยแพร่

2. อายุของเอกสาร หมายถึง ระยะเวลานับตั้งแต่วันที่ผลิตเอกสารนั้นขึ้นมา
3. ชุดเอกสาร หมายถึง เอกสารชนิดเดียวกัน หรือเอกสารที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมเดียวกัน หรือเอกสารที่จัดกลุ่มโดยระบบเดียวกัน เช่น เอกสารทั้งหมดของกองแปล จัดกลุ่มรวมกันโดยใช้ระบบตัวเลข